

JOSÉ Mª GONZALVO. PERFIL D'UN MESTRE

Isidor Cònsul

Al darrer *Pregoner d'Urgell* del 2008 [n. 701, Extra de Nadal], vaig retre homenatge al mestre José Ma. Gonzalvo, que ho va ser de Bellpuig entre el setembre de 1953 i el juny de 1961, i a qui sempre he considerat peça fonamental de la meua educació primària i inicis de la secundària. Des dels segles reculats de l'escolàstica, la teoria general sobre l'art d'ensenyar ha predicat la solvència de les arrels. Això vol dir la prioritat d'una sòlida formació primària i secundària, entre els 6 i els 14 anys, quan l'estudiant posa els fonaments i aixeca les parets mestres del propi edifici educatiu. No és gran cosa, no us penseu, i el punt fonamental és saber llegir i escriure correctament. Compte, però. Si dic llegir i escriure, em refereixo a les estructures bàsiques dels llenguatges alfabètic i matemàtic. Entendre el que es llegeix i saber-ho explicar, de paraula i per escrit, amb exposició clara, sense faltes d'ortografia ni de sintaxi. Quan era noi, el senyor Gonzalvo ens deia que els conceptes, fossin quins fossin, no s'assolien del tot fins que no se sabien explicar. Si l'aprenentatge bàsic es produeix en aquests termes, l'estudiant, després del patac de l'adolescència, podrà triar i dissenyar amb garanties el seu propi futur.

En el primer article sobre el mestre Gonzalvo, deia que no m'era possible fer-ne un perfil biogràfic perquè no disposava de dades. Però un atac de tossuderia personal i l'atzar que vaig esmentar en l'article anterior, m'han posat a l'abast la informació que em calia per arrodonir l'homenatge i donar quatre dades fonamentals del seu itinerari per la vida. Les explicacions són de primera mà, tenen data d'actualitat (28-XII-2008) i em cal agrair-les al meu amic d'infantesa Virgilio Gonzalvo, fill únic del mestre, i a la seva vídua, Carmen Navasal. Tots dos viuen a Osca: el meu amic, una plàcida tardor vital, i la seva mare, la vellesa jove d'una dona independent de vuitanta-quatre anys.

DE SENO A PAYARGUELO DE MONEGROS

José Ma. Gonzalvo Villacampa (no Villanueva com deia en l'article anterior) va néixer a Seno, un poblet de la comarca del Baix Aragó, al nord de la província de Terol, a la conca del riu Guadalope i a la frontera amb el Maestrat. No és gaire lluny de Calanda, la pàtria petita de Luis Buñuel, ni d'Alcanyís. Per localitzar-lo en el mapa, dibuixeu un triangle isòsceles que tingui per base la línia de costa que va de Tortosa a Peníscola. A continuació traceu les dues línies per tancar el triangle i en el punt d'encontre trobareu Seno. Ara, segons el cens del 2007, és un poble de 45 habitants, però en tenia prop de

400 quan hi va néixer José Ma. Gonzalvo Villacampa, el 1913. Hi va fer els estudis de primària que calia, abans d'estudiar magisteri, probablement a Saragossa, on hi havia una Normal des de 1844. El nom d'Escola Normal era el que rebien, fins fa pocs anys, les escoles de magisteri.

Un dels primers destins docents fou Pallaruelo de Monegros, on va viure una romàntica història d'amor de final trist perquè la núvia va morir de sobte poques setmanes abans del casori. El poble, i sobretot els qui havien de ser els seus sogres, el tenien com una gran persona i es van entestar, després de la mort de la noia, filla única, a nomenar-lo hereu universal. Allí mateix, a Pallaruelo, o al seu poble, Seno, el degué sorprendre el cop d'estat del 18 de juliol de 1936. En tot cas, fou en una zona on no va triomfar la revolta militar i, membre com era de la FETE (Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament), branca docent del sindicat socialista UGT (Unió General de Treballadors), es va afanyar a defensar la legalitat republicana i va viure tota la tragèdia de la Guerra Civil, entre 1936 i 1939, com a combatent republicà del Front d'Aragó.

ELS TRES ANYS DE LA GUERRA CIVIL

La part occidental del Front d'Aragó (la província d'Osca) va ser una zona molt tranquil·la, llevat dels primers i dels darrers mesos de la Guerra Civil. La línia de trinxeres que, en ziga-zaga, passava per Osca, Barbastre, Graus, Montsó, Tamarit de la Llitera i Binèfar va quedar estabilitzada prop d'un any i mig, i només s'hi produïen petits moviments, a una i altra banda, que semblaven més gimnàstics que no pas bèl·lics. Es deia, fins i tot, que era més perillós viure a Barcelona que no pas en aquesta banda del Front d'Aragó. En aquest sentit, només cal llegir la gran novel·la de Joan Sales, *Incerta glòria*, o el text autobiogràfic *556 Brigada Mixta*, d'Avel·lí Artís-Gener, ("Tísner").

Aquesta paralització lligava amb les prioritats militars de Franco, partidari d'una guerra llarga d'extermini, que volia entrar, abans, a Madrid, unir el seu exèrcit amb el del nord (Emilio Mola), recuperar Astúries i la cornisa cantàbrica, consolidar la banda oriental del mateix Front d'Aragó (Terol, Belchite...) i ocupar València per deixar aïllada Catalunya, de la qual esperava que caigués sola, com en realitat va ser.

L'ofensiva final de l'exèrcit franquista contra el tranquil Front d'Aragó es va produir a finals de març de 1938. El dia 28, les forces marroquines van entrar a Graus i a Barbastre i, el 3 d'abril, de manera paral·lela, les tropes de Yagüe ho feren a la ciutat de Lleida. En pocs dies, Segre i Noguera Ribagorçana amunt, les tropes rebels van ocupar Balaguer, Camarasa i Tremp, deixant aïllat l'exèrcit republicà d'Aragó que havia hagut de

replegar-se cap al nord. Dit d'una altra manera, les comarques pirinenques del Serrablo, el Sobrarbe i la Ribagorça, entre Bielsa, Biescas, Aínsa i Benasc, configuren el marc geogràfic de la batalla i la Bossa de Bielsa, un dels episodis més cruels i mítics de la Guerra Civil. Nou batallons republicans de la 43a. Divisió Mixta van quedar atrapats envoltats per unitats franquistes que els doblaven en combatents i capacitat d'armament, i que empenyien pel sud, est i oest. Al nord, la muralla dels Pirineus dificultava el pas cap a França.

Tot i així, aquells nou batallons, protegits per la pròpia orografia muntanyenca i dirigits per un estratega que era bon coneixedor del territori (Antonio Beltrán, "l'Esquinazau"), s'havien preparat per a una defensa contumaç i heroica, sabent, però, de quina manera se'n sortirien quan calgués tocar el dos. L'admirable resistència va durar fins a mitjan juny i la seva heroïcitats va ser notícia de portada a la premsa internacional. Al final, però, van haver de passar a França per diferents colls de muntanya: primer la població civil (unes 6000 persones), i després els militars. El Serrablo i el Sobrarbe foren bombardejats una i una altra vegada per l'aviació italiana i alemanya al servei de Franco i poblacions com Broto, Sarvisé, Labuerda, Puyarruego, San Vicente, Ainsa, Laspuña, Lafortunada i Bielsa van quedar literalment trinxades. Per això se n'anava la població civil, fugint de les bombes, la desolació i la destrucció gratuïta.

Així que passaven els dies, el cul de sac de la Bossa de Bielsa s'anava encogint i quan es va veure clar que no hi havia cap altra alternativa, van sortejar quin dels nou batallons de la 43a Divisió Mixta es quedava a protegir les espatlles dels altres vuit que pujaren a passar la frontera, la nit del 15 de juny. L'endemà, també de nit i sense problemes, ho va fer el batalló que s'havia quedat com a darrer reducte defensiu. En una d'aquelles dues nits de juny de 1938, entre els militars que van passar a França hi havia, amb grau de comandant, el mestre José Ma. Gonzalvo. Havia arribat a aquest nivell perquè l'exèrcit republicà, com és sabut, es va haver d'improvisar amb milícies populars des del mateix juliol de 1936. Amb poques excepcions, les unitats de l'exèrcit de la República eren forces voluntàries però indisciplinades, entusiastes però anàrquiques, idealistes però no gens eficaces. Per posar una mica d'ordre i dirigir-les, s'acudia sovint a soldats amb formació i criteri, per la qual cosa els mestres tenien molts números de ser ascendits a oficials. José Ma. Gonzalvo començà de tinent a l'inici de la Guerra i l'acabà, com he dit, de comandant.

EXILI I PRESÓ

Un cop a França, el mestre rodà per diferents camps de refugiats. Primer, uns mesos a Normandia, fins que l'esclat de la Segona Guerra Mundial, el setembre de 1939, i la ràpida invasió de França per l'Alemanya nazi, obligà a traslladar els camps del nord cap al sud, de Normandia a Les Landes. D'altra banda, les perspectives que ofería França als refugiats eren incertes i problemàtiques, fins al punt que l'opció era triar entre tres possibilitats: enrolar-se a la resistència contra els alemanys (el "maquis"), buscar la manera d'exiliar-se a Amèrica, o tornar a la península. José Ma. Gonzalvo optà per la tercera opció: va tornar a passar la frontera per lliurar-se als administradors franquistes, que l'internaren de pet en una presó prop de Bilbao on hi va romandre dos anys i escaig. Era una de les nombroses, sinistres i atapeïdes presons del nou règim, on la vida penjava d'un fil i d'on era molt difícil sortir-ne viu. Cada vespre, abans d'anar a dormir, els presoners escoltaven la llista de la "saca" de l'endemà: aquells que, a primera hora del matí, sortirien a fer el passeig definitiu, de la cel·la al paredó, davant del piquet d'execució.

No quedava altre remei que viure l'instant i lluitar per sobreviure un dia rere l'altre. Alimentar l'esperança que arribarien els avals de bona gent vinculada al nou règim feixista i confiant, alhora, que no s'interferís cap denúncia anònima amb afany de venjança. El mestre Gonzalvo va tenir sort i el van deixar anar, l'any 1944 o 1945.

CURS 1953-54. DESTINACIÓ BELLPUIG

Vuit o nou anys després el trobem de mestre nacional a Bellpuig. Dit d'una altra manera, funcionari de l'Estat. Sorprenent, però cert. No he tret l'entrellat d'allò que devia passar perquè em caldria buscar i trobar el seu expedient de depuració. Però cal saber que, des de l'inici de la Guerra, les autoritats rebels havien aprovat el Decret de Depuració que inhabilitava tots els mestres que havien exercit durant la Segona República. Se'ls considerava responsables de mesures tan polèmiques com la retirada del crucifix de les escoles i de la coeducació de nens i nenes en una mateixa aula.

La paradoxa, però, era que el règim franquista tampoc no podia treure's de la màniga, d'un dia per l'altre, un cos sistematitzat de milers i milers de mestres. Se sap d'antics oficials rebels que, per art de màgia, van passar d'alferes de complement a catedràtics d'universitat, com el cas de l'inefable Antonio Palomeque, catedràtic d'història de la Universitat de Barcelona. Però una cosa era compensar els serveis prestats amb un destí universitari i una altra molt diferent poblar amb mestres nous tota la geografia

peninsular. És així que es va imposar la tria de la depuració: passar per un sedàs fi, tots i cadascun dels mestres titulats. El nou règim va establir unes Comissions de Depuració que actuaven segons aquest protocol: s'obria un expedient a cada imputat i es demanava quatre informes de les forces vives (l'alcalde, el rector, el cap de la Guardia Civil i un pare de família ben considerat), de cadascun dels pobles on havia exercit el mestre de referència. Amb la informació rebuda, la Comissió depuradora formulava els plecs de càrrec i se'n passava una còpia a l'expedientat per tal que elaborés el seu escrit de descàrrec, un text cabdal perquè el pobre docent s'hi jugava el futur i la feina. En un entorn corrupte i arbitrari com era aquell, tenia molta força la mà llarga del clàssic oncle eclesiàstic, canonge o bisbe, o la d'un parent falangista o requeté que podia acompanyar-se, de sotamà, amb un gest de suborn. Així mateix, es tenia en compte la delació de companys, sobretot dels que havien flirtejat amb la maçoneria o militat a la FETE, després del 18 de juliol de 1936.

Plantejat així, l'aigua no corria a favor de José Ma. Gonzalvo. Però, ai las, així és la vida... i el bon mestre va passar el sedàs de la Comissió Depuradora! Sospito que, a la pràctica, tot era burocràtic i rutinari. En aquest sentit, mai no agrairé prou la turpitud dels funcionaris d'un règim dictatorial com el franquisme. No sé si els recordeu, jo sí, amb aquell punt d'orgull i posat autosuficient que els feia altament ineficaços: actuaven més amb la força, els crits i els cops de puny damunt de la taula que no pas amb la discreció i eficàcia de la intel·ligència.

El setembre de 1953, José Ma. Gonzalvo va arribar a Bellpuig per començar a exercir a la vella escola que hi havia al sindicat fins que es va inaugurar, el 1954, el grup escolar del castell. Va deixar petjada a una colla de la meva generació i, el curs 1961-62 es va traslladar a Echo, al Pirineu aragonès, d'on era originària la seva esposa. Va emmalaltir pocs anys després i va morir a Osca, a 57 anys, el 1970.

A títol personal, considero que va ser una sort haver passat per la tutela del mestre Gonzalvo, perquè crec que fou un bon docent. No deixa de ser una enorme i paradoxal ironia de la història que, alguns bellpugencs, en els anys més salvatges de la intolerància i l'integrisme franquista, tinguéssim la sort de ser educats des d'una mentalitat oberta, creativa, liberal i generosa. Per això goso demanar a l'Ajuntament de Bellpuig un gest a la memòria d'aquells mestres dels anys cinquanta. Ara, si cal, amb més motiu, atès que ballem el sarau de la Mèmorja Històrica.

Isidor Cònsul